

Є.А. Ситник, к.е.н., доц.

докторант

ORCID 0000-0001-8260-4032

e-mail: eugen_sytnik@ukr.net,

Інститут економіки промисловості

НАН України, м. Київ

ЧИ ІСНУЄ ЗАГАЛЬНИЙ ЕКВІВАЛЕНТ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ?

Від виникнення економічної науки як окремої галузі людського знання, і до 1930-х років (часу появи перших робіт на тему трансакцій і трансакційних витрат), предметом дослідження вчених-економістів були трансформаційні процеси, під якими розуміються процеси перетворення вихідної сировини на готовий продукт у процесі виробництва, тобто процеси, в ході яких відбувається створення вартості та її зберігання завдяки доцільній конкретній когнітивній людській діяльності. Дуже добре були також досліджені процеси обміну вартостей, аж до процесів виокремлення із товарного світу особливого товару, що виконує функцію загального еквіваленту у вартісному світі.

Однак у сучасній економічній науці трансакційні витрати вже досить явно відокремлені від процесів трансформаційних, отже, трансформаційні процеси не є єдиним пластом економічних явищ. Вже майже сто років існує поняття трансакцій та трансакційних витрат, а з відносно недавніх пір ще й трансакційної функції (аналог виробничої функції Кобба – Дугласа). Між тим для цього пласту економічних явищ, які поєднані у понятті трансакційних витрат, ще немає значного кола відповідних понять, які давно є для трансформаційних процесів і витрат.

У зв'язку з цим цікаво поставити питання: якщо в сфері трансформаційних процесів одно з найважливіших місць займає категорія вартості та її загального еквівалента – грошей, то чи існує загальний еквівалент трансакційних витрат? Чи можна казати про загальний еквівалент трансакційних дій або трансакційних витрат, який не зводиться до грошей як мірила вартості?

Оскільки підчас модернізації старопромислових регіонів в Україні велике значення мають інституційні перетворення, з якими,

за визначенням, безпосередньо пов'язані питання трансакційних витрат і ефективності інститутів, то розв'язання цієї проблеми дозволить створити більш адекватний завданням інституційних перетворень і модернізації науковий понятійний апарат.

У теперішній час багато закордонних та українських економістів займається проблемами вимірювання та моделювання трансакційних витрат, але ніхто не ставить питання про загальний еквівалент трансакційних витрат.

Якщо вести мову про вимірювання та моделювання трансакційних витрат, то більшість підходів можна згрупувати лише у два основних напрямки, кожен з яких використовує той чи інший, характерний переважно для нього, математичний апарат. Так, наприклад, ціла спільнота вітчизняних та закордонних економістів акцентує увагу на імовірнісному характері трансакційних витрат. Відповідно, представники цього підходу для подолання проблем, пов'язаних із вимірюванням трансакційних витрат, рекомендують використовувати поняття та методи, що притаманні теорії вірогідності, зокрема, математичне очікування трансакційних витрат, проведення вибіркового дослідження та розповсюдження їх результатів на усю сукупність об'єктів, а також експертну думку. Відповідно, питання про загальний еквівалент трансакційних витрат тут не ставиться. Крім того, частина рекомендацій щодо вирахування трансакційних витрат, запропонованих представниками імовірнісного напрямку, виглядають досить наївно та підлягають застосуванню лише у вузьких, локальних ситуаціях. Слід сказати і про такий важливий недолік цих підходів, що в рамках імовірнісного підходу поза дослідженням залишаються трансакційні витрати, що сформувалися у минулому (так звані трансакційні витрати *ex ante*), а це - великий клас трансакційних витрат.

Ще одним помітним напрямком можна вважати спроби побудування так званої трансакційної функції у різних галузях управління та для різноманітних ринків: у галузі стратегічного менеджменту, міжнародного бізнес-менеджменту, для ринку капіталу, ринку праці, для сфери інформаційних технологій тощо. Як приклад можна згадати роботи Є. Попова та Е. Мінгалєєвої [1; 2]. Але, незважаючи на їх певну прикладну цінність, вони є не більш ніж механічним перенесенням відомої виробничої функції Кобба-Дугласа у сферу трансакційних витрат, що обмежує евристичну цінність такого методу. Питання про загальний еквівалент ТАВ не ставиться. Мова йде лише про певну взаємозамінність або еластичність тих чи інших факторів, як і властиво для функцій типу виробничих.

Якщо казати про західних дослідників, праці яких стосуються кількісних методів у сфері трансакційних витрат, то слід згадати науковий спадок Медхока. Медхок намагався кількісно співвідносити вплив виробничих та трансакційних витрат на процес прийняття рішень типу «купувати -чи-виробляти», точніше, на результати таких рішень: «Вокер і Вебер (1984) виявили, що як виробничі, так і трансакційні витрати є значущими підчас прийняття рішень «купувати – чи -виробляти», хоча виробничі витрати переважають трансакційні» [3] (у моєму перекладу з мови оригіналу). Отже, навіть такий корифей в теорії трансакційних витрат, як Медхок, застосовує кількісні методи переважно не до трансакційних витрат як таких, а для дослідження їх впливу на процес прийняття рішень певного управлінського типу. Він теж далекий від постановки питань про загальний еквівалент трансакційних витрат.

Є дуже цікаві роботи М. Коломбо і М. Дельмастро [4] із застосуванням кількісних вимірювань щодо трансакційних витрат, які підраховали рівні влади у фірмі водночас з дослідження розподілу прав прийняття шести стратегічних рішень, що стосуються виробництва і організації. Ці дослідники користувалися методом соціологічних опитувань менеджерів підприємств. Іншими словами, М. Коломбо і М. Дельмастро зробили спробу застосувати емпіричний аналіз з використанням кількісних показників для дослідження ступеню ієрархічності економічних організацій, але й тут немає жодних ознак постановки питання про еквівалент трансакційних витрат.

Таким чином, незважаючи на різноманітність напрямків дослідження трансакційних витрат у сучасній економічній науці та спроби застосування різних кількісних методів, питання про загальний еквівалент трансакційних витрат, відмінний від грошей, ще не ставилося.

Цілі статті. Якщо, одночасно з товарно-грошовими відносинами, одночасно з грошима як загальним еквівалентом, що обслуговує трансформаційні (виробничі) процеси в економіці, є ще такий значний і важливий континуум економічної активності, як трансакційні дії, то який еквівалент обслуговує їх? І взагалі, чи існує у трансакційних дій свій загальний еквівалент, що не зводиться до грошей? Отже, цілі статті – вияснити, чи існує загальний еквівалент трансакційних дій та витрат.

Необхідність розрізнення трансакційних витрат та трансакційних дій.

Передусім, необхідно сказати декілька слів щодо самої сутності поняття трансакційних витрат. Це поняття насправді є лише одним з відображень, або символом, базового явища – трансакційних дій, або, для запобігання тавтології, просто трансакцій (не плутати з трансакціями у розумінні грошових розрахунків).

Те, що у сучасній економічній науці називають трансакційними витратами, є лише вартісним слідом трансакційних дій. Необхідно розрізнити витратний слід сукупності трансакційних дій (те, що і є, власне, трансакційними витратами) та сукупність трансакційних дій, яку я називаю континуумом трансакційних дій. Без поняття континууму трансакційних дій різні дослідження обов'язково скочуватимуться до ототожнюванню трансакційних витрат із трансакційними діями, що заважає більш адекватному моделюванню процесів.

Але все ж таки, поняття трансакційних витрат навіть у такому грубому вигляді, в якому воно перебувало довгі роки, відіграло свою позитивну роль у науці, бо саме витрати, витратний бік справи дозволили побачити те, що, окрім суто трансформаційних дій і процесів (тобто технологічних дій і процесів, спрямованих на перетворення початкової сировини на готовий товар), у діяльності господарюючих суб'єктів існує ще дещо. Іншими словами, цілий велетенський пласт дій суб'єктів господарювання, який не було помічено економічною наукою до 1930-х років (часу публікації перших статей Р. Коуза та його послідовників щодо трансакційних витрат), став помітним тільки тому, що він створював або обумовлював певні витрати, які створювали супротив господарській діяльності – супротив, котрий нагадував силу тертя, про яку казав К. Ерроу [5].

Отже, поняття трансакційних витрат можна розглядати як першу історичну сходинку на шляху до впровадження поняття трансакційних дій у науковий обіг. Трансакційні витрати є вартісним та часовим слідом виконання трансакційних дій. Це не одне й те ж, і це так само слід розрізнити, як розрізняється оплата праці (вартість робочої сили) та сукупність виробничих операцій, здійснених робітниками заради отримання цієї заробітної плати в ході виробничого процесу.

Склад трансакційних дій.

Трансакційні дії утворюють декілька великих підмножин. Перша – це сукупність всіх трансакційних дій (трансакцій), які виникають тоді, коли закінчується один технологічний процес та по-

чинається наступний, суміжний з першим. Під трансакціями розумів саме це один з засновників теорії трансакційних витрат О. Вільямсон, який визначав трансакцію як «перехід товару чи послуги від заключної точки одного технологічного процесу до вихідної точки іншого, суміжного з першим» [6].

Друга підмножина – це трансакції, які виникають (або потреба в яких виникає) не у зв'язку з переходом товару чи послуги від однієї стадії виробництва до іншої, а тоді, коли відбувається зміна прав власності. Такі трансакції виникають у зв'язку з відчуженням суб'єктами прав власності на матеріальні або нематеріальні об'єкти. Ця множина включає в себе ті дії, витрати яких можна вважати трансакційними в розумінні Р. Коуза [7] (трансакційні витрати або операційні витрати – *transaction costs* – це витрати у сфері обміну, пов'язані з передачею прав власності).

Окремою підмножиною, з певною часткою умовності, можна вважати сукупність дій, які є взаємодіями суб'єкта господарювання (зокрема, фірми) із органами державного, суспільного, громадського, місцевого і т. ін. моніторингу, контролю і регулювання бізнес-діяльності.

Більш детальна класифікація трансакційних дій, звичайно, можлива, але не входить до цілі або завдань цієї статті. Основне, що є важливим в даному контексті, є те, що будь-який виробничий (трансформаційний) процес в сучасному суспільстві породжує потребу у певній мінімальній сукупності трансакційних дій. У свою чергу, виникнення фірми як організаційної одиниці, як організаційної структури є формою, яка дає можливість створити трансакційну оболонку виробничого процесу. Трансакційні дії є невід'ємним супроводом трансформаційного процесу.

Основні причини збільшення континуума трансакційних дій в сучасній економіці. Протягом минулих трьох десятиліть у світовій економічній науці відбулося значне зростання уваги до теорії трансакційних витрат. У цього явища є основа, яка полягає в тому, що розширюється сам простір трансакційних дій.

Можна відзначити п'ять основних груп причин розширення простору трансакційних дій у світовій економіці.

Перша група причин пов'язана із зростанням спеціалізації виробництва. Зростання продуктивності праці в цілому у світовій економіці у якості одного з факторів свого забезпечення має поглиблення розподілу праці у світовому масштабі і розвиток спеціалізації. Відповідно, чим більш розділеною на численні спеціалізовані виробництва є система суспільного виробництва, тим частіше від-

творюються ситуації, де треба вирішувати проблему вибору та оптимізації ринкових, організаційних, правових та технологічних зв'язків між господарюючими суб'єктами та інститутами, що об'єктивно розширює простір застосування трансакційних дій та, відповідно, сприяє збільшенню кількості ресурсів (часу, грошей, організаційних та інтелектуальних зусиль), залучених та витрачених для вирішення трансакційних проблем, отже, зростанню трансакційних витрат.

Друга група причин пов'язана із зростанням індивідуалізації споживання та різноманітності благ. У світовій економіці, починаючи приблизно з середини 1970-х і особливо 1980-х років, спостерігається тенденція до індивідуалізації споживання, до задоволення попиту, породженого вкрай малими, вельми специфічними групами споживачів. Це призводить до значного збільшення номенклатури товарів, що виробляються. У свою чергу, бурхливе зростання різноманіття товарних благ, а також ускладнення їх споживчих характеристик, обумовлює зростання складнощів, пов'язаних із співставленням характеристик товарів між собою та вимірюванням корисних властивостей товарних благ. Для оцінки споживчих благ та здійснення споживчого вибору також необхідні дії, які становлять частину континууму трансакційних дій, що також породжує трансакційні витрати.

Третя група пов'язана із розвитком та розширенням світового товарного ринку у просторовому відношенні. Після краху так званої «світової системи соціалізму», тобто командно-адміністративної системи комуністичного типу, для товарів стали відкритими ринки країн пострадянського простору на одній шостій частині земної суші, а це призвело до підвищення значущості логістики (типова трансакційна діяльність) і транспортно-складської інфраструктури для забезпечення світової торгівлі на ринках, що відкрилися. У свою чергу, зміни у масштабі та рівні транспортних видатків зробили можливим і необхідним розвиток великих за розміром форм господарських організацій із своєю складною системою внутрішньої спеціалізації, розподілу праці і, відповідно, опосередковуючих все це трансакційних дій.

Четверта група причин пов'язана з підсиленням ролі урядів і бюрократії в цілому. При всьому декларованому у багатьох країнах лібералізмі, у світі все ще є високою роль урядового (державного) сектору та регулювання економічної діяльності, а у низці регіонів світу відбувається бурхливе зростання впливу загальнонаці-

ональних (центральных, федеральных) та регіональних урядів і бюрократії. Надмірним регулюванням з метою отримання корупційних доходів державними службовцями та високим ступенем одержавлення відрізняється економіка на більшості територій пострадянського простору, особливо у РФ, Білорусі та в Україні, при всій поверхневій різниці політичних моделей у цих країнах. Це та ситуація, коли діяльність уряду і бюрократії великих державних підприємств і інститутів не знижує, а, навпаки, помножує трансакційні витрати, оскільки встановлювані державою правила, що регулюють відносини власності та норми господарської діяльності, в цілій низці пострадянських країн здебільшого неефективні.

Значним ступенем бюрократичного навантаження відрізняється також економіка Євросоюзу, протест проти чого, вважаю, і став однією з причин виходу Великої Британії із цього наднаціонального об'єднання (так званий *Brexit*).

Отже, у сучасній економіці існує декілька причин, внаслідок яких бурхливо розширюється простір застосування трансакційних дій та зростання трансакційних витрат. Все це робить трансакційні дії ще більш помітним компонентом процесу суспільного відтворення, а трансакційні процеси як об'єкт досліджень – рівноцінними трансформаційним процесам.

Ще одна, умовно, п'ята група причин, що призводить до розширення простору трансакційних дій та зростання трансакційних витрат, притаманна перед усім пострадянським країнам, та зумовлена переходом економіки цих країн від командно-адміністративної системи з її централізованим плануванням «до останнього цвяха», до товарно-ринкових відносин із набагато більшою роллю вільного ринку, ніж раніше. Внаслідок цього переходу, причому здійсненого в історично короткі строки, великий та до того не враховуваний статистикою масив неявних трансакційних витрат, який був генерований всередині радянських підприємств, закладів та організацій, в певному сенсі перемістився у ринкову сферу, у простір відносин між підприємствами, і завдяки цьому став помітним.

Вочевидь, саме про цей процес перетворення неявних витрат радянської командно-адміністративної економіки на явні ринкові, що відбувся із крахом «розвинутого соціалізму», говорить харківський дослідник С.І. Архієреєв: *«В командной системе основную часть издержек составляли интеракционные издержки, а они по самой своей природе чаще бывают неявными, так как возникают при непосредственных взаимодействиях людей. Тогда становится понятным факт роста трансакционных издержек при переходе к*

рынку: они, как более свойственные новому способу организации производства, приходят на смену интеракционным издержкам, присущим командной системе» [8].

Іншими словами, частина трансакційних витрат наче вивалюється із внутрішньої «кухні», із черева організацій і фірм у зовнішнє середовище, і загальна сума трансакційних витрат збільшується за рахунок вичавлювання певного масиву інтеракційних витрат назовні, за межі окремих підприємств та інститутів внаслідок переходу від адміністративно-командної системи до вільно-ринкової.

Про те, що може відбуватися просте переміщення трансакційних послуг із поза-ринкової сфери у ринок, вказували також Дж. Волліс і Д. Норт в їхньому аналізі джерел розширення трансакційного сектору [9].

Отже, в сучасній економіці існує кілька причин, внаслідок яких бурхливо розширюється простір застосування трансакційних дій і, відповідно, зростання трансакційних витрат. Все це робить трансакційні дії ще більш помітним компонентом процесу суспільного відтворення, а трансакційні процеси – рівнозначними за важливістю процесам трансформаційним.

Основні типи процесів в економіці та пов'язані з ними витрати.

В економіці, яка продукує та обмінює товари, одночасно відбувається декілька великих типів процесів, які підтримують той чи інший тип економічної симетрії.

По-перше, відбувається процес виробництва товарів, які можна розглядати як єдність споживчих вартостей (набір корисних властивостей тіла товару) і вартостей (мінових вартостей). В процесі створення вартостей відбувається втілення в товарі і уречевлення в ньому суспільної (суспільно необхідної) праці товаровиробників. В процесі виробництва відбувається створення вартості, а жива праця виступає як її субстанція. Цей процес можна візуалізувати у вигляді певної струни, а ще краще, циліндра, діаметр якого поступово збільшується по мірі створення вартості, тобто по мірі руху від початку трансформаційного процесу до його завершення, аж до випуску готового, кінцевого товару.

По-друге, в ході цього процесу бере участь не тільки живий, але й минулий, накопичений у засобах виробництва праця, або уречевлена праця, що виступає у вигляді капіталу. Вартість елементів спожитого у процесі виробництва капіталу переноситься конкретно корисною працею на кінцевий товар, а збільшення вартості досягається за рахунок нової (новоствореної) вартості, доданою жи-

вою працею до товару в даному виробничому процесі. Іншими словами, в рамках трансформаційного процесу, тобто в процесі виробництва товарів, підтримується зберігання вартості через її перенесення на новостворені товари, разом із її збільшенням. Цей процес переносу вартості речових елементів капіталу на новостворену вартість можна візуалізувати як напilenня зовнішнього шару вартості на представлений вище уявний циліндр. В рамках цього процесу переносу вартості засобів виробництва на новостворений товар підтримується симетрія, яку можна назвати валоропротекторна, тобто вартіснозберігаюча, симетрія.

Ці обидва процеси – створення та зберігання (шляхом переносу) вартості в рамках трансформаційних процесів відповідають трансформаційним витратам, а також поєднані з процесом генерування трансакційних дій першої підмножини (які є сукупність всіх трансакційних дій, які обслуговують переміщення товару від одного технологічного процесу до наступного, суміжного з першим). Генерування цього типу трансакційних дій та відповідних їм витрат є, умовно, третім процесом.

Четверте. В економіці відбувається обмін вироблених товарів, в даному випадку не важливо, за посередництвом грошей, чи без такого (за бартером). Ці процеси генерують потребу в трансакційних діях та відповідних їм витратах другої підмножини, тобто це трансакції, які виникають (або потреба в яких виникає) тоді, коли відбувається зміна прав власності. Відповідно, підтримання другого типу симетрії, або еквівалентності в обміні, поєднано з генеруванням трансакційних витрат другої підмножини.

Цей другий напрямок, або, умовно кажучи, вісь симетрії є перпендикулярною до попереднього типу, оскільки підтримує зберігання вартості не в процесі руху від початку виробничого циклу до його завершення, а забезпечує еквівалентність обміну корисностей, що представляють певні вартості. В процесі обміну відбувається немов би заміщення однієї вартісної струни на іншу, з дотриманням принципу еквівалентності. Ця перпендикулярність одна одній часових осей двох процесів (один – генерування трансформаційних витрат плюс трансакційних витрат першого типу, а інший – генерування трансакційних витрат, пов'язаних з обміном цінностей і прав), дозволяє застосувати математичний апарат на основі комплексних чисел для зв'язування цих двох процесів в єдину систему.

Процес трансакціозаміщення. Р. Коуз вважав, що фірма витискає певний обсяг трансакцій з вільного ринку: «...витрати витіснених нею (фірмою – Е.С.) ринкових трансакцій» [7]. При цьому

він ще вважав, що фірма якимось чином бере ці трансакції всередину себе. Багато сучасних продовжувачів доробку Р. Коуза теж вважають, що фірма витискає певний обсяг трансакцій. Але це, на мою думку, є неточним розумінням. По-перше, тут краще казати не про витіснення трансакцій як витрат, а про витіснення трансакційних дій. По-друге, фірма не стільки витискає, скільки виконує трансакційні дії, і лише в цьому сенсі усуває їх. Можна також сказати, що фірма заміщує трансакційні дії, що виконуються, собою.

Це в деякому сенсі є подібним до заміщення води підводним човном або надводним кораблем. Тому можна назвати процес (процеси) виконання фірмою певної сукупності трансакційних дій, що супроводжують трансформаційні процеси від початку (і навіть від підготовки) до закінчення, процесом (процесами) заміщення трансакцій, або, коротше, трансакціозаміщенням.

Отже, з приводу того, що фірма, за Р. Коузом, бере трансакції всередину себе, можна сказати, що це не зовсім коректне уявлення. Насправді замість цього відбувається наступне. Водночас з виконанням трансакційних дій, обумовлених контактом зовнішнього середовища фірми з потребами трансформаційного процесу, всередині фірми виникає певний масив внутрішніх дій і процесів, завдяки яким фірмі і вдається виконати фронт зовнішніх трансакційних дій. Це управління та координація дій персоналу фірми, розподіл повноважень персоналу, виникнення ієрархічних рівнів управління, розподіл і організація робочого часу кожного члена персоналу та усіх разом і т. ін. Весь цей масив є масивом внутрішніх трансакцій фірми, які, як і трансакційні (зовнішні) дії, має свою вартісну або цінову сторону (а також часовий вимір, який не так просто звести до вартісних величин, на відміну від виробничих (трансформаційних) процесів), що дає можливість казати не тільки про внутрішні трансакційні дії фірми, але й, відповідно, про внутрішні трансакційні витрати.

У всьому масиву трансакційних дій є механізм, що підтримує симетрію цих дій як у сфері обміну, пов'язаних з передачею прав власності, так і дій із координації руху ресурсів всередині фірми. Причому цей механізм не потребує посередника або носія взаємодії у вигляді грошей (грошового товару), а встановлює пропорції безпосередньо. Його робота якщо і фіксується у чомусь відносно застиглому, так це у інституційних формах.

Причому тут існує інституційна конкуренція, внаслідок якої відносно неефективні форми відмітаються, вибраковуюються, а зали-

шаються ефективні форми ієрархічних або сіткових структур (дослідження останніх потребує окремих публікацій).

Отже, співіснують дві великі системи: ринкова, або товарно-грошова, і та, що побудована на базі управлінських дій, яку я пропоную назвати агеративна система (від лат. *agere* – діяти), яка є комплексом управлінських, трансакційних дій усіх типів і видів.

Вони мають декілька важливих відмінностей між собою, але основних з точки сформульованої цілі, є дві. Перша відмінність полягає в тому, що хоча обидві системи підтримують певні симетрії відтворювальних процесів, грошова система робить це за допомогою такого посередника, як гроші, а друга (агеративна) виконує цю функцію безпосередньо.

Друга відмінність полягає в тому, що грошова система виражає в основному витрати що формуються в процесі перетворення сировини та вихідних продуктів на готовий товар, тобто трансформаційні витрати, а агеративна система спирається на трансакційні витрати чи, точніше, на ту діяльність, витрати якої і вважаються трансакційними витратами.

Зведемо ці системи та породжувані ними економічні явища в таблицю.

Оскільки можна казати про діяльність інститутів, які треба розуміти як щось, що скорочує трансакційні витрати, а також про продуктивність інститутів, яку слід розуміти як динаміка та результативність такої діяльності, можна також казати і про певну симетрію, яку підтримують інститути в ході відтворювальних (виробничих та обмінних) процесів.

Висновки. Необхідно розрізняти трансакційні витрати та трансакційні дії. Трансакційні витрати є лише витратним (у сенсі витрат вартості і часу) слідом трансакційних дій.

Континуум трансакційних дій, тобто вся їх сукупність, складається із трьох великих підмножин. Перша – це сукупність всіх трансакційних дій (трансакцій), які обслуговують переміщення товару (точніше, його натурального речового тіла) від одного технологічного процесу до наступного, суміжного з першим. Ця частина континууму приблизно відповідає розумінню трансакційних витрат О. Вільямсоном.

Друга підмножина, або частина континууму трансакційних дій – це трансакції, які виникають (потреба в яких виникає) не у зв'язку з переходом товару чи послуги від однієї стадії виробництва до іншої, а тоді, коли відбувається зміна прав власності на мате-

**Основні відповідності між трансформаційними
і транзакційними типами процесів та породжуваними
ними економічними явищами**

Тип соціально-економічних процесів (або частина континууму соціально-економічних процесів)	Створювані в ході цих процесів об'єкти	Витрати, що виникають і накопичуються в ході цих процесів	Економічні явища, які є основою вимірювання створених об'єктів	Субстанція економічних явищ	Середовище, в якому відбувається прояв створених об'єктів у повноті їх суспільних якостей	Загальний еквівалент
Трансформаційні	Товари (речові тіла товарів як носії вартості)	Трансформаційні, а також частина транзакційних (а саме, та їх частина, яка опосередковує перехід товару чи послуги в рамках виробництва, між пов'язаними технологічними процесами)	Вартість як внутрішня основа мінових пропорцій	Уречевлена в товарах суспільно-необхідна праця (суспільно необхідний час)	Обмінні процеси, ринок, конкуренція	Гроші
Транзакційні	Інститути, зокрема, фірми як інституційна оболонка виробничих процесів	Транзакційні	Транзакційна емність інститутів, транзакціозаміщення, межі фірми	Виражений в інститутах як структурах з ієрархією континууму транзакційних дій	Процеси управління, взаємодії інститутів, інституціональна конкуренція	Рівні ієрархії (із певними застереженнями)

Складено автором.

ріальні або нематеріальні об'єкти, тобто весь належний супровід, включаючи розрахунки та захист від проявів опортунізму. Ця множина включає в себе ті дії, витрати від яких можна вважати транзакційними витратами в розумінні Р. Коуза.

Окремою підмножиною, з певною умовністю, можна вважати сукупність дій, які є взаємодіями суб'єкта господарювання із органами державного, суспільного, громадського, місцевого і т. ін. моніторингу, контролю і регулювання бізнес-діяльності.

Будь-який виробничий (трансформаційний) процес в сучасному суспільстві породжує потребу у певній мінімальній сукупності трансакційних дій. У свою чергу, виникнення фірми як організаційної одиниці, як організаційної структури є формою, яка дає можливість створити трансакційну оболонку виробничого процесу. Трансакційні дії є невід'ємним супроводом трансформаційного процесу.

У сучасному світі існують, щонайменше, п'ять основних причин збільшення континуума трансакційних дій. Чотири з них притаманні всій світовій економіці, і лише одна характерна для пострадянського простору, оскільки викликана переходом від командно-адміністративної економічної системи до ринкової, що призвело до набуття певним класом трансакційних витрат явного вигляду.

Коли створюється фірма, корпорація або інша інституційна структура, відбувається процес трансакціозаміщення. Трансакціозаміщення – це процес (процеси) виконання фірмою певної сукупності трансакційних дій, що супроводжують трансформаційні процеси від їх початку до закінчення. Трансакціозаміщення пов'язане з трансакційною ємністю інституту.

Трансформаційні та трансакційні процеси породжують різні типи економічних явищ. Якщо в трансформаційних процесах створюються товари, точніше, натурально-речові тіла товарів як носії вартості, то в трансакційних процесах створюються інститути.

В ході виробничих та обмінних процесів із товарного світу поступово виокремлюється товар-еквівалент, який набуває якості загального еквіваленту, або грошового товару, або грошей, натуральна форма якого в ході історичного розвитку щільно зростається з функцією суспільного втілення і вимірювання вартості інших товарів. А в ході виконання трансакційних дій, постійного протікання трансакційних процесів інститути набувають ієрархічної структури. Одиниця ієрархічної складності, із певними застереженнями, і є загальним еквівалентом трансакційних дій в рамках того чи іншого інституту. Цей напрямок потребує подальших досліджень.

Якщо в результаті розвитку трансформаційних (виробничих) процесів відбувається накопичення капіталу (яке, власно, і є ціллію капіталістичного виробництва), то внаслідок розвитку трансакційних процесів відбувається накопичення управлінської влади. Ціль бюрократії – збільшення та концентрація управлінської влади.

Все це треба враховувати підчас розробки програм індустріальної та інституційної модернізації старопромислових регіонів України, зокрема, передбачати дієві пакети антимонопольних норм.

Література

1. Попов Е.В., Мингалеева Э.К. Трансакционная функция как элемент экономического прогнозирования. *ЭНСР*. 2010. № 1 (48).
2. Попов Е.В. Трансакционное измерение институтов. *ЭНСР*. 2011. № 2 (53).
3. Madhok A. Reassessing the Fundamentals and Beyond: Ronald Coase, the Transaction Cost and Resource-Based Theories of the Firm and the Institutional Structure of Production. *Strategic Management Journal*. 2002. V. 23. P. 535-550.
4. Colombo M., Delmastro M. Some Stylized Facts on Organization and Its Evolution. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 1999. V.40. P. 255-274.
5. Эрроу К. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов. *THESIS*. 1993. Вып. 2. С. 19.
6. Williamson, Oliver E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Macmillan.
7. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б. Пинскера. Москва: Дело ЛТД, 1993. 192 с.
8. Архиреев С.И. Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный трансакционный сектор экономики. *Постсоветский институционализм*: монография. Донецк: Каштан, 2005. С. 263-285.
9. Wallis J., North D. Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970 in *Longterm Factors in American Economic Growth* / Ed. by Engerman S., Gallman R. Chicago: The University of Chicago Press, 1986. P. 95-148.

References

1. Popov, E.V., Mingaleeva, E.K. (2010), *Transaksionnaya funktsiya kak element ekonomicheskogo prognozirovaniya* [Transactional function as an element of economic forecasting]. *ENSR*, 1 (48) [in Russian].
2. Popov, E.V. (2011). *Transaksionnoye izmereniye institutov* [Transactional dimension of institutions]. *ENSR*, 2 (53) [in Russian].
3. Madhok, A. (2002). Reassessing the Fundamentals and Beyond: Ronald Coase, the Transaction Cost and Resource-Based Theories of the Firm and the Institutional Structure of Production. *Strategic Management Journal*, Vol. 23, pp. 535-550.
4. Colombo, M., Delmastro, M. (1999). Some Stylized Facts on Organization and Its Evolution. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 40, pp. 255-274.
5. Arrow, K. (1993). Opportunities and Limits of the Market as a Mechanism for Distributing Resources. *THESIS*, Issue. 2, pp. 19.
6. Williamson, Oliver E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Macmillan.
7. Coase, R. (1993). *Firm, market and law*. Translated from English. B. Pinsker. Moscow, Delo LTD, 192 p. [in Russian].
8. Arkhireev, S.I. (2005). *Izderzhki ekspluatatsii ekonomicheskoy sistemy i institutsional'nyy transaksionnyy sektor ekonomiki* [Costs of exploitation of the economic system and the institutional transactional sector of the economy]. *Postsovetskyye institutsionalizm* [Post-Soviet institutionalism]. (pp. 263-285). Donetsk. Kashtan [in Russian].
9. Wallis, J., North, D. (1986). *Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970 in Longterm Factors in American Economic Growth*. Chicago, The University of Chicago Press.

Надійшла до редакції 05.10.2021 р.